МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет фізико-математичної та природничої освіти
Кафедра біології та хімії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь бакалавр

на тему: **ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ БІОЛОГІЇ**

Виконав: студент IV курсу, 41 групи
Колеснік Артем Ігорович
Освітня програма Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини. Хімія)
спеціальності 014.05 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини)
Керівник: к. б. н., Скакун В. О.
Рецензент: к. п. н, доц. Скрипник С. В.

Умань – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП…… 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ …… 7
1.1. Проблема формування ціннісного ставлення до природи у науковій літературі …… 7
1.2. Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури …… 10
1.3. Можливості шкільного курсу біології щодо формування ціннісного ставлення до природи……. 15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ…… 23
2.1. Діагностика рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі навчання біології…… 23
2.2. Структура та зміст авторської методики формування ціннісного ставлення до природи……. 26
2.3. Реалізація авторської методики формування ціннісного ставлення до природи у процесі вивчення біології …… 29
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ……... 35
3.1. Організація та програма експериментального дослідження …. 35
3.2. Констатувальний етап дослідження та його результати……. 38
3.3. Контрольний етап дослідження та його результати…… 42
ВИСНОВКИ…… 49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….. 51

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах глобальних екологічних викликів, пов’язаних із погіршенням стану довкілля, зміною клімату, виснаженням природних ресурсів та зниженням рівня біорізноманіття, особливої актуальності набуває проблема формування екологічно свідомої особистості. Сучасне суспільство потребує громадян, які не лише володіють знаннями про природу, а й мають сформоване ціннісне ставлення до неї, здатні усвідомлювати її значення та відповідально взаємодіяти з навколишнім середовищем.

У цьому контексті важливого значення набуває освітній процес, зокрема шкільна біологічна освіта, яка створює сприятливі умови для формування в учнів ціннісного ставлення до природи. Саме під час вивчення біології учні отримують системні знання про живу природу, її закономірності, взаємозв’язки організмів та середовища, що є основою для усвідомлення цінності життя у всіх його проявах.

Водночас аналіз сучасної педагогічної практики свідчить, що формування ціннісного ставлення до природи в учнів часто здійснюється недостатньо ефективно. Навчальний процес переважно орієнтований на засвоєння фактологічних знань, тоді як емоційно-ціннісний компонент, розвиток екологічної відповідальності та практичної природоохоронної діяльності учнів залишаються недостатньо реалізованими. Це зумовлює необхідність пошуку нових підходів, методів і засобів, спрямованих на формування в учнів не лише знань, а й ціннісних орієнтацій у ставленні до природи.

Проблема формування ціннісного ставлення до природи знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували питання екологічного виховання, екологічної культури, ціннісних орієнтацій особистості, а також методики навчання біології. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання ефективного формування ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі навчання біології потребує подальшого теоретичного осмислення та практичної реалізації.

Актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній педагогічній практиці, а також потреба у вдосконаленні методики навчання біології зумовили вибір теми дослідження: «Формування ціннісного ставлення до природи в учнів під час вивчення шкільного курсу біології».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів під час вивчення шкільного курсу біології.

Для досягнення мети і перевірки робочої гіпотези були висунуті наступні завдання:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми формування ціннісного ставлення до природи в учнів у науковій літературі та педагогічній практиці.
2. Обґрунтувати сутність і структуру ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури учнів та визначити можливості шкільного курсу біології щодо його формування.
3. Розробити та теоретично обґрунтувати методику формування ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі вивчення біології.
4. Експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів.

Об’єкт дослідження – процес навчання учнів на уроках біології в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методика формування ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі вивчення шкільного курсу біології.

Для розв’язання поставлених завдань використано **методи дослідження:**

– **теоретичні**: аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація науково-педагогічних і навчально-методичних джерел з проблеми дослідження, що дали змогу з’ясувати стан розробленості проблеми формування ціннісного ставлення до природи в учнів, уточнити понятійний

апарат і обґрунтувати методичні засади його формування у процесі навчання біології;

– **емпіричні**: педагогічне спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент, які дали змогу визначити вихідний рівень сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів, перевірити ефективність розробленої методики та простежити динаміку змін;

– **методи кількісної та якісної обробки результатів дослідження**, що забезпечили аналіз одержаних даних, їх порівняння та узагальнення.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні наукових уявлень про сутність і структуру ціннісного ставлення до природи в учнів, обґрунтуванні педагогічних умов його формування у процесі вивчення біології та розширенні методичних підходів до реалізації змісту шкільного курсу біології.

Практичне значення дослідження полягає в розробці та апробації методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів, яка включає систему навчальних завдань, екологічних проєктів, дослідницьких і практичних робіт, що можуть бути використані вчителями біології у процесі навчальної та позакласної діяльності з метою підвищення рівня екологічної свідомості та відповідальної поведінки учнів.

Апробація результатів дослідження. Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом публікації тез на тему «Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури засобами активних методів навчання»

Обсяг та структура кваліфікаційної роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (37 найменувань), додатків. Основний текст роботи викладено на 48 сторінках. Загальний обсяг роботи 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ

1.1. Проблема формування ціннісного ставлення до природи у науковій літературі

Формування ціннісного ставлення до природи є однією з ключових проблем сучасної педагогічної науки, що безпосередньо пов’язана з необхідністю гармонізації взаємодії людини, суспільства і довкілля. У контексті глобальних екологічних викликів особливої актуальності набуває розвиток екологічної освіти, яка спрямована не лише на формування системи знань про природу, а й на виховання відповідального, дбайливого ставлення до неї.

Екологічна освіта розглядається як багатоаспектний процес навчання, виховання і розвитку особистості, що передбачає формування наукового світогляду, розвиток емоційно-ціннісної сфери та здатності до практичної природоохоронної діяльності. Як зазначає Л. Білик, екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури особистості, яка включає екологічну свідомість, відповідне ставлення до природи та активну діяльність щодо її збереження [2].

Історичний аналіз свідчить, що проблема взаємодії людини і природи розглядалася ще у працях мислителів античності, зокрема Гіппократа, Платона, Арістотеля, Галена, які підкреслювали нерозривний зв’язок людини з природним середовищем. Подальшого розвитку ідеї гармонійного співіснування людини і природи набули у працях педагогів Нового часу. Так, Ж.-Ж. Руссо наголошував на необхідності виховання в дітей любові до природи та дбайливого ставлення до всього живого. Ідеї природовідповідності виховання обґрунтовували Я. Коменський і Дж. Локк, які вважали природу важливим чинником формування особистості.

Вагомий внесок у розвиток проблеми формування ставлення до природи зробили К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Зокрема, К. Ушинський підкреслював значення безпосереднього спілкування дитини з природою як важливої умови її гармонійного розвитку. А. Макаренко розглядав природу як суспільну цінність, відповідальність за збереження якої має формуватися у процесі виховання. В. Сухомлинський наголошував на необхідності розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи через пізнання рідного краю, естетичне сприйняття довкілля та активну практичну діяльність учнів [32].

У сучасній педагогічній науці проблема формування ціннісного ставлення до природи розглядається у контексті розвитку екологічної культури особистості. Дослідники (Т. Баранова, М. Васильєва, А. Кочергіна, Н. Ігнатовська та ін.) підкреслюють, що ціннісне ставлення до природи є інтегративною характеристикою особистості, яка визначає її поведінку у взаємодії з довкіллям [5].

Ключовим для розуміння сутності досліджуваного явища є поняття «ставлення». У психології воно розглядається як система зв’язків особистості з навколишнім світом, що визначає її поведінку та діяльність.

У педагогічній науці ставлення розглядається як центральна категорія виховання. Воно передбачає усвідомлення об’єкта, формування знань про нього та здатність оцінювати його значущість у системі життєвих цінностей. У цьому контексті ціннісне ставлення до природи визначається як інтегративне утворення, що поєднує знання, емоції, переконання та поведінкові прояви особистості.

Науковці (Н. Васильєв, О. Кочергін) розглядають ціннісне ставлення до природи як універсальний регулятор взаємодії людини з довкіллям, що визначає вибір способів і засобів цієї взаємодії. Інші дослідники (С. Скрипник, О. Колонькова) трактують його як внутрішню готовність особистості до екологічно доцільної поведінки, що базується на усвідомленні самоцінності природних об’єктів [5].

У науковій літературі структура ціннісного ставлення до природи трактується по-різному. Зокрема, один із підходів передбачає виокремлення внутрішнього та зовнішнього аспектів, тоді як інший – ґрунтується на виділенні когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів, які у сукупності забезпечують цілісність цього утворення. Зокрема, виокремлюють:

– внутрішній аспект, що включає індивідуальне осмислення цінностей природи;

– зовнішній аспект, який проявляється у практичній діяльності та поведінці особистості у взаємодії з природним середовищем [34].

Важливу роль у формуванні ціннісного ставлення до природи відіграє емоційно-чуттєва сфера особистості. Саме емоційні переживання, пов’язані з природою, сприяють виникненню інтересу, любові до неї та формуванню відповідального ставлення. Дослідники підкреслюють, що особливо сприятливим для цього є підлітковий вік, коли активно формуються моральні цінності та світоглядні орієнтації.

У науковій літературі також наголошується, що формування ціннісного ставлення до природи є результатом цілеспрямованої педагогічної діяльності, яка включає поєднання знань, емоційного досвіду та практичної діяльності учнів. Аналіз наукових джерел дає змогу визначити сукупність педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування ціннісного ставлення до природи. До них належать:

– усвідомлення самоцінності природи;

– розвиток емоційно-ціннісного сприйняття довкілля;

– залучення учнів до природоохоронної діяльності;

– формування екологічно доцільної поведінки.

Важливим аспектом дослідження проблеми формування ціннісного ставлення до природи є визначення його функцій у розвитку особистості. У науковій літературі зазначається, що ціннісне ставлення до природи виконує низку важливих функцій, серед яких: орієнтаційна (визначає систему

життєвих пріоритетів особистості), регулятивна (впливає на вибір поведінки у взаємодії з довкіллям), мотиваційна (спонукає до екологічно доцільної діяльності), а також світоглядна (сприяє формуванню цілісного бачення світу як єдиної системи «людина – природа») [30].

Суттєвим є також розгляд аксіологічного підходу до формування ціннісного ставлення до природи, який набуває особливого значення у сучасній педагогіці. У межах цього підходу природа розглядається не лише як об’єкт пізнання або ресурс, а як самостійна цінність, що має право на існування незалежно від її корисності для людини. Такий підхід сприяє формуванню гуманістичного світогляду, орієнтованого на ідеї сталого розвитку та екологічної відповідальності.

У сучасних дослідженнях також підкреслюється взаємозв’язок ціннісного ставлення до природи з поняттям екологічної свідомості. Екологічна свідомість відображає усвідомлення людиною своєї ролі у природному середовищі, розуміння наслідків власної діяльності та готовність діяти відповідально щодо довкілля. Саме на основі сформованої екологічної свідомості відбувається становлення стійких ціннісних орієнтацій, що визначають екологічно доцільну поведінку особистості [1].

Не менш важливим є діяльнісний аспект формування ціннісного ставлення до природи. Більшість науковців наголошують, що справжнє засвоєння цінностей відбувається не лише через отримання знань, а передусім через власний досвід взаємодії з природою. Участь учнів у практичній діяльності – спостереженнях, дослідженнях, природоохоронних акціях, екологічних проєктах – сприяє усвідомленню значущості природних об’єктів і формуванню відповідального ставлення до них.

Варто також зазначити, що формування ціннісного ставлення до природи має соціокультурний характер. Воно здійснюється під впливом суспільних норм, традицій, культурних цінностей та освітнього середовища. Саме в процесі соціалізації відбувається трансформація суспільно значущих

екологічних цінностей у внутрішні переконання особистості, що визначають її поведінку.

Крім того, сучасні дослідження акцентують увагу на необхідності інтеграції когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів у процесі формування ціннісного ставлення до природи. Недостатність хоча б одного з цих компонентів знижує ефективність виховного впливу. Зокрема, переважання лише знаннєвого компонента без емоційного залучення не забезпечує формування стійких ціннісних орієнтацій, тоді як відсутність практичної діяльності не сприяє їх реалізації у поведінці.

Таким чином, сучасні наукові підходи до розгляду проблеми формування ціннісного ставлення до природи ґрунтуються на інтеграції аксіологічного, діяльнісного та компетентнісного підходів, що дозволяє забезпечити цілісний розвиток особистості та формування її екологічної культури.

Отже, аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що ціннісне ставлення до природи є складним інтегративним утворенням, яке охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісний компоненти та формується у процесі цілеспрямованого екологічного виховання. Воно виступає важливою складовою екологічної культури особистості та визначає характер її взаємодії з природним середовищем. Водночас недостатня реалізація потенціалу шкільної біологічної освіти у цьому напрямі зумовлює необхідність розроблення та впровадження ефективних методик формування ціннісного ставлення до природи в освітньому процесі.

1.2. Формування в учнів ціннісного ставлення до природи як компонента екологічної культури

Сучасні екологічні виклики, пов’язані з погіршенням стану довкілля, зміною клімату та зростанням антропогенного навантаження на природні системи, зумовлюють необхідність формування у підростаючого покоління

відповідального ставлення до природи. За таких умов особливої актуальності набуває розвиток екологічної культури особистості, невід'ємною складовою якої є ціннісне ставлення до природи.

Екологічна культура розглядається як інтегративна характеристика особистості, що відображає рівень її екологічних знань, сформованість екологічної свідомості, наявність ціннісних орієнтацій щодо природи та готовність до екологічно доцільної поведінки. Вона формується у процесі навчання і виховання та проявляється у здатності людини гармонійно взаємодіяти з навколишнім середовищем, усвідомлюючи власну відповідальність за його збереження [15].

У структурі екологічної культури важливе місце займає ціннісне ставлення до природи, яке виступає як внутрішня регулятивна основа поведінки особистості. Воно включає емоційно-ціннісне сприйняття природного середовища, усвідомлення його значущості для життя людини та готовність діяти відповідно до принципів екологічної доцільності. Саме ціннісне ставлення визначає, наскільки знання про природу трансформуються у реальні вчинки та екологічно відповідальну поведінку [7].

Формування в учнів ціннісного ставлення до природи є складним і багатогранним процесом, що передбачає поєднання когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів. Воно здійснюється через засвоєння екологічних знань, розвиток емоційно-позитивного досвіду взаємодії з природою та залучення учнів до практичної природоохоронної діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграє освітнє середовище, зокрема зміст навчальних предметів, методи і форми організації навчання, а також особистісний приклад учителя.

Таким чином, формування ціннісного ставлення до природи слід розглядати як один із ключових напрямів екологічного виховання, що забезпечує становлення екологічної культури учнів та сприяє їх гармонійному розвитку в умовах сучасного суспільства.

Для глибшого розуміння сутності екологічної культури доцільно розглянути її структуру, що дозволяє конкретизувати зміст цього поняття та визначити шляхи його формування в учнів. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях екологічна культура трактується як багатокомпонентне утворення, що поєднує когнітивні, ціннісні та поведінкові характеристики особистості.

До основних структурних компонентів екологічної культури належать когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий компоненти.

Когнітивний компонент передбачає наявність у здобувачів освіти системи знань про природу, закономірності функціонування екосистем, взаємозв’язки між природою і діяльністю людини, а також усвідомлення глобальних і локальних екологічних проблем. Важливим є не лише накопичення фактологічних знань, а й розуміння причинно-наслідкових зв’язків, що формує екологічне мислення та здатність прогнозувати наслідки антропогенного впливу на довкілля.

Емоційно-ціннісний компонент охоплює систему ціннісних орієнтацій, емоційних переживань і ставлень особистості до природи. Він проявляється у здатності відчувати естетичну цінність природного середовища, переживати почуття відповідальності за його збереження, формувати дбайливе, гуманне ставлення до живих організмів. Саме цей компонент забезпечує внутрішню мотивацію до екологічно доцільної поведінки та є основою формування ціннісного ставлення до природи.

Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується здатністю особистості реалізовувати екологічні знання і цінності у практичній діяльності. Він включає вміння приймати екологічно обґрунтовані рішення, дотримуватися правил природокористування, брати участь у природоохоронних заходах, а також демонструвати відповідальну поведінку у повсякденному житті. Цей компонент є показником сформованості екологічної культури, оскільки саме через діяльність виявляється реальний рівень екологічної свідомості та ціннісних орієнтацій [17].

Взаємозв’язок зазначених компонентів забезпечує цілісність екологічної культури як інтегрованої якості особистості. Недостатній розвиток хоча б одного з них знижує ефективність формування екологічно відповідальної поведінки, що свідчить про необхідність їх комплексного розвитку в освітньому процесі.

У цьому контексті ціннісне ставлення до природи виступає системоутворювальним елементом екологічної культури, який поєднує знання, емоції та поведінкові прояви особистості. Воно забезпечує перехід від усвідомлення екологічних проблем до активної участі у їх вирішенні та визначає спрямованість діяльності учнів у взаємодії з природним середовищем.

Отже, формування ціннісного ставлення до природи потребує цілеспрямованого впливу на всі складові екологічної культури, що має реалізовуватися через інтеграцію змісту навчання, використання активних і інтерактивних методів, а також організацію практичної діяльності учнів у природному середовищі.

Важливим аспектом дослідження процесу формування ціннісного ставлення до природи є визначення рівнів його сформованості, що дозволяє здійснювати діагностику результатів освітнього впливу та коригувати педагогічну діяльність. У науково-педагогічній літературі рівні сформованості ціннісного ставлення до природи, як правило, визначаються з урахуванням розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів [27].

На низькому рівні сформованості учні характеризуються фрагментарними знаннями про природу, недостатнім усвідомленням її цінності та відсутністю стійкого інтересу до екологічних проблем. Емоційне ставлення до природи є ситуативним і нестійким, а поведінка часто визначається зовнішнім контролем, а не внутрішніми переконаннями. У діяльнісному аспекті спостерігається пасивність, відсутність ініціативи у

природоохоронній діяльності та недотримання елементарних екологічних норм.

Середній рівень сформованості характеризується наявністю базових знань про природу та екологічні проблеми, розумінням необхідності її охорони. Учні виявляють позитивне емоційне ставлення до природного середовища, однак воно ще не завжди є глибоко усвідомленим і стійким. Поведінка здебільшого відповідає соціально схвалюваним нормам, проте екологічно доцільні дії виконуються переважно під впливом зовнішніх стимулів. Участь у природоохоронній діяльності має епізодичний характер.

Високий рівень сформованості ціннісного ставлення до природи передбачає системні та глибокі знання, сформовану екологічну свідомість і стійкі ціннісні орієнтації. Учні демонструють емоційно забарвлене, усвідомлене ставлення до природи, відчувають особисту відповідальність за її збереження. Вони проявляють ініціативу у природоохоронній діяльності, здатні приймати екологічно обґрунтовані рішення та послідовно дотримуються екологічно доцільної поведінки у повсякденному житті.

Визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи має важливе значення для організації педагогічного процесу, оскільки дозволяє враховувати індивідуальні особливості учнів та забезпечувати поступовий перехід від елементарного розуміння значущості природи до усвідомленої екологічної позиції.

Не менш важливим є врахування вікових особливостей учнів у процесі формування ціннісного ставлення до природи. У різні періоди розвитку особистості змінюються провідні мотиви діяльності, рівень пізнавальної активності, емоційна чутливість та здатність до усвідомлення екологічних проблем.

Для учнів молодшого шкільного віку характерним є емоційно-образне сприйняття світу, висока чутливість до естетичних проявів природи, схильність до емпатії щодо живих організмів. У цей період формування ціннісного ставлення до природи відбувається переважно через безпосереднє

спілкування з природним середовищем, використання ігрових форм діяльності, спостереження та емоційно насичені враження [35].

В учнів підліткового віку посилюється пізнавальний інтерес, формується здатність до аналізу та узагальнення, зростає значення соціальних факторів. У цей період важливо поєднувати засвоєння екологічних знань із формуванням особистісного ставлення до природи, залучати учнів до обговорення екологічних проблем, дискусій, проєктної діяльності. Значну роль відіграє розвиток критичного мислення та усвідомлення власної відповідальності за стан довкілля.

Для старшокласників характерним є становлення світоглядних позицій, розвиток самосвідомості та прагнення до самореалізації. У цьому віці формування ціннісного ставлення до природи набуває більш усвідомленого характеру та пов’язується з особистісними переконаннями і життєвими цінностями. Ефективними є форми діяльності, що передбачають самостійність, відповідальність і соціальну активність, зокрема участь у природоохоронних проєктах, дослідницькій роботі, громадських ініціативах.

Таким чином, урахування рівнів сформованості та вікових особливостей учнів є необхідною умовою ефективної організації процесу формування ціннісного ставлення до природи. Це забезпечує реалізацію диференційованого підходу в навчанні, сприяє поступовому переходу від елементарного сприйняття природи до усвідомленої екологічної позиції та формує екологічну культуру як інтегральну якість особистості.

1.3. Можливості шкільного курсу біології щодо формування ціннісного ставлення до природи

Важливу роль у формуванні ціннісного ставлення до природи відіграє зміст шкільного курсу біології, який має значний освітній і виховний потенціал. Біологія як навчальний предмет інтегрує знання про живі системи різних рівнів організації – від клітинного до біосферного – і створює наукове

підґрунтя для усвідомлення єдності людини і природи. Саме через зміст навчального матеріалу відбувається формування екологічного мислення, розвиток емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та усвідомлення відповідальності за його збереження.

Особливе значення у цьому процесі мають теми, пов’язані з екологією, які розкривають закономірності взаємодії організмів між собою та з навколишнім середовищем. Вивчення екосистем, біогеоценозів, ланцюгів живлення, кругообігу речовин і потоків енергії сприяє формуванню уявлення про складність і взаємозалежність природних процесів. Учні усвідомлюють, що будь-яке порушення природної рівноваги має наслідки для всієї екосистеми, що підсилює їхню екологічну відповідальність.

Не менш важливим є вивчення біосфери як глобальної екологічної системи, що охоплює всі живі організми та середовище їх існування. Ознайомлення з концепцією біосфери, роллю живої речовини у підтриманні її стабільності, а також впливом діяльності людини на природні процеси формує у школярів цілісне бачення світу та розуміння місця людини в природі. Це сприяє усвідомленню необхідності гармонійної взаємодії з довкіллям та переходу від споживацького до відповідального ставлення до природних ресурсів [9].

Важливим компонентом змісту біологічної освіти є також питання взаємозв’язку людини і природи, що розглядаються у контексті впливу антропогенних факторів на довкілля та здоров’я людини. Аналіз екологічних проблем сучасності, таких як забруднення навколишнього середовища, зміна клімату, втрата біорізноманіття, сприяє розвитку критичного мислення та формуванню активної громадянської позиції учнів. У цьому контексті особливого значення набуває усвідомлення особистої відповідальності за власну поведінку та її вплив на стан довкілля.

Освітній потенціал шкільного курсу біології значною мірою підсилюється завдяки реалізації міжпредметних зв’язків, які забезпечують цілісність сприйняття навколишнього світу та сприяють інтеграції знань.

Біологія тісно пов’язана з такими навчальними дисциплінами, як географія, хімія, фізика, основи здоров’я, що дозволяє розглядати екологічні проблеми з різних наукових позицій.

Зокрема, зв’язок біології з географією сприяє розумінню просторових аспектів функціонування природних систем, особливостей природних зон і глобальних екологічних процесів. Інтеграція з хімією дозволяє пояснити біогеохімічні цикли, процеси забруднення довкілля та їх вплив на живі організми. Використання знань з фізики допомагає розкрити енергетичні аспекти екологічних процесів, зокрема закономірності передачі енергії в екосистемах. Взаємозв’язок із курсом «Здоров’я, безпека та добробут» сприяє усвідомленню впливу стану довкілля на здоров’я людини та формуванню навичок здоров’язбережувальної поведінки [14].

Таким чином, зміст шкільного курсу біології та його міжпредметні зв’язки створюють широкі можливості для формування в учнів ціннісного ставлення до природи, забезпечуючи не лише засвоєння наукових знань, але й розвиток екологічної свідомості, емоційно-ціннісної сфери та відповідальної поведінки у взаємодії з довкіллям.

Важливу роль у формуванні ціннісного ставлення до природи відіграють форми і методи навчання, що застосовуються у процесі вивчення біології. Саме вони забезпечують перехід від засвоєння теоретичних знань до їх особистісного осмислення та практичного застосування, сприяючи формуванню екологічно доцільної поведінки учнів.

Особливе значення мають методи, що передбачають безпосередню взаємодію з об’єктами живої природи. До них належать спостереження, досліди та практичні роботи, які дозволяють учням самостійно вивчати природні явища, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та робити узагальнення. У процесі таких видів діяльності формується не лише пізнавальний інтерес, а й емоційно-ціннісне ставлення до природного середовища, оскільки учні мають можливість безпосередньо спостерігати красу та різноманітність живої природи.

Проведення дослідів і практичних робіт сприяє розвитку дослідницьких умінь, формує навички наукового пізнання та відповідального ставлення до природних об’єктів. Учні вчаться дбайливо поводитися з живими організмами, усвідомлюють їхню цінність і значущість для екосистем. Такий досвід є важливим чинником переходу від теоретичного розуміння до практичного прийняття екологічних норм поведінки.

Ефективним засобом формування ціннісного ставлення до природи є також проєктна діяльність, яка передбачає самостійну або групову роботу учнів над вирішенням екологічно значущих проблем. У процесі виконання проєктів учні досліджують стан довкілля, аналізують причини екологічних проблем, пропонують шляхи їх розв’язання та презентують результати своєї діяльності. Це сприяє розвитку відповідальності, ініціативності та активної громадянської позиції [7].

Важливе місце серед форм організації навчання посідають екскурсії та польові дослідження, які забезпечують безпосередній контакт учнів із природним середовищем. Ознайомлення з природними об’єктами у їх природних умовах існування сприяє формуванню цілісного уявлення про природні процеси, поглиблює знання та викликає емоційний відгук. Саме під час таких форм роботи відбувається формування особистісно значущого досвіду взаємодії з природою, що є основою розвитку ціннісного ставлення до неї.

Польові дослідження дозволяють учням виступати в ролі дослідників, самостійно збирати інформацію, проводити спостереження, аналізувати результати та робити висновки. Така діяльність сприяє формуванню екологічної свідомості, розвитку дослідницьких умінь і відповідального ставлення до довкілля.

Таким чином, використання різноманітних форм і методів навчання у процесі вивчення біології забезпечує активне залучення учнів до пізнання природи, сприяє розвитку їхньої пізнавальної активності, емоційно-ціннісної сфери та формуванню екологічно доцільної поведінки.

Вагомим складником освітнього потенціалу шкільного курсу біології є його емоційно-ціннісний вплив на особистість учнів, який забезпечує не лише засвоєння знань, а й формування внутрішнього ставлення до природи як значущої життєвої цінності. Саме через емоційне переживання, особистісне осмислення та включення в ціннісні орієнтації відбувається трансформація знань у переконання і відповідну поведінку.

Особливу роль у цьому процесі відіграє безпосереднє, або «живе», спілкування з природою, яке створює умови для формування емоційної чутливості, емпатії до живих організмів та усвідомлення їх унікальності. Перебування в природному середовищі, спостереження за сезонними змінами, різноманітністю рослин і тварин сприяють розвитку естетичного сприйняття природи, викликають почуття захоплення, відповідальності та бажання зберегти природні багатства. Такий досвід є особливо значущим, оскільки формує особистісно забарвлене ставлення до природи, що не обмежується лише теоретичними знаннями.

Емоційно-ціннісний вплив посилюється також через використання прикладів і кейсів, що відображають реальні екологічні ситуації та проблеми. Аналіз конкретних випадків негативного впливу людини на довкілля, а також прикладів успішної природоохоронної діяльності сприяє формуванню у школярів морально-ціннісних орієнтацій, розвитку критичного мислення та здатності оцінювати власну поведінку з позицій екологічної доцільності.

Використання кейс-методу дозволяє залучити учнів до обговорення проблемних ситуацій, що потребують прийняття рішень, і тим самим формує відповідальне ставлення до наслідків діяльності людини. Учні навчаються співвідносити власні дії з їх можливими екологічними наслідками, усвідомлюють значущість індивідуального внеску у збереження довкілля [22].

Крім того, звернення до життєвих прикладів, екологічних ініціатив, діяльності відомих природоохоронців сприяє формуванню позитивних зразків поведінки та мотивації до екологічно відповідальних дій. Це дозволяє зробити

навчальний матеріал більш наближеним до реального життя, підвищити його значущість для учнів і стимулювати особистісне включення у процес пізнання.

Таким чином, емоційно-ціннісний компонент навчання біології забезпечує формування глибокого, усвідомленого ставлення до природи, сприяє розвитку екологічної свідомості та виступає важливою умовою переходу від знань до цінностей і практичної діяльності у сфері охорони довкілля [37].

Важливим напрямом формування ціннісного ставлення до природи є позакласна діяльність, яка доповнює та розширює можливості навчального процесу, забезпечуючи більш глибоке та особистісно значуще засвоєння екологічних знань і цінностей. Саме у позакласній роботі створюються умови для активної участі учнів у різних видах діяльності, спрямованих на пізнання природи та її збереження.

Ефективною формою організації позакласної діяльності є робота біологічних гуртків, у межах яких учні мають можливість поглиблювати знання, проводити дослідження, брати участь у спостереженнях і експериментах. Така діяльність сприяє розвитку пізнавального інтересу, дослідницьких умінь і формуванню відповідального ставлення до природного середовища.

Значний виховний потенціал мають екологічні акції та природоохоронні заходи, зокрема прибирання територій, озеленення, догляд за рослинами, участь у заходах зі збереження біорізноманіття. Участь у таких видах діяльності формує в учнів почуття причетності до збереження довкілля, відповідальність за результати власних дій та готовність до екологічно доцільної поведінки.

Важливе місце займає також проєктна та дослідницька діяльність у позаурочний час, яка передбачає самостійне вивчення екологічних проблем, проведення спостережень, аналіз отриманих даних та представлення результатів. Це сприяє розвитку критичного мислення, самостійності, ініціативності та формуванню активної життєвої позиції учнів [11].

Особливу роль у формуванні ціннісного ставлення до природи відіграє участь у конкурсах, конференціях, виставках екологічного спрямування, що стимулює пізнавальну активність учнів і сприяє усвідомленню значущості природоохоронної діяльності. Крім того, важливим є залучення учнів до співпраці з місцевими громадами, природоохоронними організаціями, що дозволяє розширити межі освітнього середовища та зробити процес навчання більш практикоорієнтованим.

Таким чином, позакласна діяльність створює сприятливі умови для формування в учнів ціннісного ставлення до природи через безпосередню участь у різних видах природоохоронної та дослідницької діяльності. Вона забезпечує інтеграцію знань, емоційного досвіду та практичних дій, що є важливою передумовою становлення екологічної культури особистості.

Отже, поєднання змістового наповнення курсу біології, ефективних методів навчання, емоційно-ціннісного впливу та позакласної діяльності забезпечує цілісний процес формування в учнів ціннісного ставлення до природи, що є важливою передумовою становлення їх екологічної культури.

У результаті теоретичного аналізу проблеми формування ціннісного ставлення до природи в учнів встановлено, що вона є актуальною у контексті сучасних екологічних викликів та потреби розвитку екологічної культури особистості. Аналіз наукової літератури засвідчив, що ціннісне ставлення до природи розглядається як складне інтегративне утворення, що поєднує знання, емоційно-ціннісні орієнтації та поведінкові прояви особистості.

З’ясовано, що ціннісне ставлення до природи є важливим компонентом екологічної культури, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісно-поведінковий компоненти. Їх взаємозв’язок забезпечує формування екологічної свідомості та готовності до відповідальної взаємодії з довкіллям. Визначено рівні сформованості ціннісного ставлення до природи (низький, середній, високий), що дозволяє здійснювати діагностику та оцінювання результатів освітнього процесу. Обґрунтовано необхідність

урахування вікових особливостей учнів у процесі формування екологічних цінностей.

Встановлено, що значний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи має шкільний курс біології, який забезпечує інтеграцію знань про живу природу, розвиток екологічного мислення та формування відповідальної поведінки. Ефективність цього процесу забезпечується змістом навчального матеріалу, використанням різноманітних форм і методів навчання, емоційно-ціннісним впливом та організацією позакласної діяльності учнів.

Отже, теоретичний аналіз засвідчив необхідність цілеспрямованого використання можливостей шкільного курсу біології для формування ціннісного ставлення до природи, що зумовлює доцільність розроблення та експериментальної перевірки відповідної методики.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ

2.1. Аналіз стану та діагностика рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів під час вивчення біології

Ефективність формування ціннісного ставлення до природи в учнів значною мірою визначається його початковим рівнем сформованості. У зв'язку з цим важливим завданням педагогічного дослідження є здійснення аналізу стану та проведення діагностики, спрямованих на виявлення особливостей розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів цієї якості.

Метою діагностичного етапу дослідження є визначення рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі вивчення біології, а також виявлення наявних проблем і труднощів, що потребують подальшої педагогічної корекції.

Теоретичною основою діагностики виступає структурний підхід до розуміння ціннісного ставлення до природи, відповідно до якого виокремлено три основні критерії: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий.

Когнітивний критерій відображає рівень знань учнів про природу, екологічні взаємозв'язки, вплив діяльності людини на довкілля, а також розуміння значення природи для життя людини. Показниками цього критерію є повнота і системність екологічних знань, здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, усвідомлення екологічних проблем.

Емоційно-ціннісний критерій характеризує ставлення учнів до природи, рівень сформованості ціннісних орієнтацій, емоційне сприйняття природного середовища та готовність до його збереження. До показників цього критерію належать інтерес до природи, позитивне емоційне ставлення до живих

організмів, усвідомлення їх цінності та наявність мотивації до екологічно доцільної поведінки.

Діяльнісно-поведінковий критерій визначає здатність учнів реалізовувати знання і цінності у практичній діяльності. Його показниками є дотримання правил поведінки в природі, участь у природоохоронних заходах та готовність до екологічно відповідальних дій у повсякденному житті.

Для всебічного дослідження рівня сформованості досліджуваної якості було використано комплекс діагностичних методів, що забезпечують оцінювання кожного структурного компонента. Когнітивний компонент визначався за допомогою тестових завдань, спрямованих на виявлення рівня екологічних знань учнів. Емоційно-ціннісний компонент досліджувався за допомогою анкети «Моє ставлення до природи», яка дозволила виявити характер ставлення учнів до природного середовища та рівень усвідомлення його цінності. Діяльнісно-поведінковий компонент визначався шляхом аналізу відповідей на ситуативні завдання «Як я діятиму в природі?», а також педагогічного спостереження за поведінкою учнів у навчальній і позакласній діяльності.

Для узагальнення результатів діагностики було визначено критерії, показники та відповідні методи дослідження (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Критерії, показники та методи діагностики рівня сформованості ціннісного ставлення до природи

Критерій	Показники	Методи діагностики
Когнітивний	рівень екологічних знань, розуміння взаємозв’язків у природі	тестування
Емоційно-ціннісний	інтерес до природи, ціннісні орієнтації, емоційне ставлення	анкетування

Діяльнісно-поведінковий	дотримання екологічних норм, готовність до природоохоронної діяльності	ситуативні завдання, спостереження

Для оцінювання результатів було використано рівневий підхід, що передбачає виокремлення низького, середнього та високого рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи.

Низький рівень характеризується фрагментарними знаннями про природу, недостатнім усвідомленням її значущості, відсутністю стійкого інтересу до екологічних проблем та пасивною поведінкою щодо охорони довкілля.

Середній рівень передбачає наявність базових знань, позитивне, але недостатньо стійке ставлення до природного середовища та часткову готовність до екологічно доцільної поведінки.

Високий рівень характеризується системними знаннями, сформованими ціннісними орієнтаціями, усвідомленим ставленням до природи та активною участю у природоохоронній діяльності.

Результати проведеної діагностики засвідчили переважання середнього рівня сформованості ціннісного ставлення до природи серед учнів. Виявлено недостатній розвиток діяльнісно-поведінкового компонента, що свідчить про розрив між знаннями та їх практичним застосуванням.

Отримані результати обґрунтовують необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу та підтверджують доцільність розроблення і впровадження авторської методики формування ціннісного ставлення до природи у процесі навчання біології.

2.2. Структура та зміст авторської методики формування ціннісного ставлення до природи

Актуальність проблеми формування ціннісного ставлення до природи в учнів зумовлює необхідність розроблення та впровадження ефективної педагогічної методики, що забезпечує цілеспрямований вплив на когнітивну, емоційно-ціннісну та діяльнісно-поведінкову сфери особистості. Аналіз результатів діагностики, проведеної на констатувальному етапі дослідження, засвідчив недостатній рівень сформованості зазначеної якості, що обумовлює потребу у спеціально організованому педагогічному впливі.

Метою авторської методики є формування в учнів ціннісного ставлення до природи як складової екологічної культури особистості у процесі вивчення біології.

Розроблена методика ґрунтується на положеннях компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Компетентнісний підхід забезпечує спрямованість освітнього процесу на формування екологічної компетентності як інтегрованого результату навчання. Діяльнісний підхід передбачає активне залучення учнів до різних видів діяльності, що сприяють набуттю особистісного досвіду взаємодії з природою. Особистісно орієнтований підхід забезпечує врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій [9].

Авторська методика передбачає реалізацію таких принципів:

– науковості та доступності навчального матеріалу;

– екологічної спрямованості навчання;

– зв’язку теорії з практикою;

– емоційно-ціннісної насиченості освітнього процесу;

– активності та самостійності учнів.

Структура методики охоплює три взаємопов’язані компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий, кожен з яких реалізується через відповідні педагогічні умови, форми та методи навчання.

Когнітивний компонент спрямований на формування системи знань про природу, екологічні закономірності та взаємозв’язки у біосфері. Його реалізація забезпечується через використання пояснювально-ілюстративних та проблемних методів навчання, роботу з навчальними текстами, аналіз екологічних ситуацій, виконання навчальних завдань.

Емоційно-ціннісний компонент передбачає формування позитивного ставлення до природи, розвиток емоційної чутливості та усвідомлення її цінності. Його реалізація здійснюється через використання емоційно насичених прикладів, екологічних кейсів, художніх матеріалів, організацію безпосереднього спілкування з природою, створення ситуацій переживання та осмислення екологічних проблем.

Діяльнісно-поведінковий компонент спрямований на формування практичних умінь і навичок екологічно доцільної поведінки. Він реалізується через організацію практичних робіт, дослідницької діяльності, участь у природоохоронних заходах, виконання проєктів екологічного спрямування.

Важливою складовою методики є визначення педагогічних умов її ефективної реалізації. До них належать:

– інтеграція екологічного змісту у навчальний процес з біології;

– використання активних та інтерактивних методів навчання;

– залучення учнів до практичної діяльності у природному середовищі;

– створення емоційно сприятливого освітнього середовища;

– використання краєзнавчого матеріалу.

Реалізація авторської методики передбачає поетапність педагогічного впливу:

– мотиваційно-орієнтаційний етап (формування інтересу та позитивного ставлення до природи);

– когнітивно-пізнавальний етап (засвоєння знань та усвідомлення екологічних проблем);

– діяльнісно-практичний етап (формування досвіду екологічно доцільної поведінки).

Для наочності структуру авторської методики формування ціннісного ставлення до природи представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Компоненти авторської методики формування ціннісного ставлення до природи

Компонент	Методи та форми роботи	Очікуваний результат
Когнітивний	пояснювально-ілюстративні методи; проблемне навчання; аналіз екологічних ситуацій; робота з текстами та додатковими джерелами; виконання тестових і пізнавальних завдань	формування системних знань про природу; розуміння екологічних закономірностей; усвідомлення взаємозв'язків у природі та впливу діяльності людини на довкілля
Емоційно-ціннісний	бесіди та дискусії; аналіз екологічних кейсів; використання художніх і відеоматеріалів; спостереження в природі; створення ситуацій емоційного переживання; рефлексивні вправи	формування позитивного ставлення до природи; розвиток емоційної чутливості; усвідомлення цінності живих організмів; формування мотивації до екологічно доцільної поведінки
Діяльнісно-поведінковий	практичні та лабораторні роботи; дослідницька діяльність; екологічні проєкти; участь у природоохоронних заходах; рольові ігри; виконання ситуативних завдань	формування навичок екологічно відповідальної поведінки; готовність до практичної природоохоронної діяльності; застосування знань у реальних життєвих ситуаціях

Зазначені у таблиці компоненти авторської методики реалізуються під час вивчення конкретних тем шкільного курсу біології. Зокрема, когнітивний компонент формується через засвоєння знань про різноманітність живих організмів (водорості, гриби, рослини), їх будову, функції та роль у природі. Емоційно-ціннісний компонент забезпечується через обговорення значення

організмів, їх унікальності та вразливості, а також через аналіз екологічних проблем і впливу діяльності людини. Діяльнісно-поведінковий компонент реалізується у процесі виконання лабораторних робіт, досліджень, екологічних проєктів та практичних завдань. Таким чином, кожна тема навчальної програми виступає засобом реалізації компонентів авторської методики формування ціннісного ставлення до природи.

Таким чином, авторська методика формування ціннісного ставлення до природи є цілісною системою педагогічних впливів, що забезпечує гармонійний розвиток знань, цінностей і поведінки учнів у процесі вивчення біології.

2.3. Реалізація авторської методики формування ціннісного ставлення до природи у процесі вивчення біології

Важливим аспектом реалізації авторської методики формування ціннісного ставлення до природи є використання потенціалу модельних навчальних програм, зокрема програми з біології, розробленої під керівництвом Соболя. Аналіз її змісту засвідчує значні можливості для формування в учнів екологічних цінностей у процесі опанування навчального матеріалу.

У програмі підкреслюється, що вивчення біології має бути спрямоване не лише на засвоєння знань, а й на формування відповідального ставлення до довкілля. Зокрема, акцентується увага на необхідності усвідомлення учнями взаємозв’язків між живими організмами та середовищем їх існування, що сприяє формуванню цілісного екологічного світогляду та розвитку когнітивного компонента ціннісного ставлення до природи. Водночас важливим є формування дбайливого ставлення до природи та усвідомлення її цінності, що забезпечує розвиток емоційно-ціннісної сфери, зокрема емоційної чутливості та здатності оцінювати стан довкілля.

Зміст програми також орієнтує на діяльнісний підхід, передбачаючи застосування знань для розв’язання практичних екологічних проблем. Це створює умови для формування діяльнісно-поведінкового компонента, оскільки сприяє розвитку вмінь аналізувати екологічні ситуації, приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідально у взаємодії з природою.

Зазначені підходи конкретизуються у змісті окремих тем навчальної програми. Зокрема, тема «Екосистеми та їх функціонування» має значний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи, оскільки спрямована на розкриття взаємозалежності живих організмів і середовища їх існування. У процесі її вивчення учні усвідомлюють складність і вразливість природних систем, а також наслідки їх порушення внаслідок діяльності людини. Обговорення екологічних проблем, зокрема деградації екосистем і зникнення видів, викликає емоційний відгук і сприяє формуванню екологічної свідомості.

Виконання практичних і дослідницьких завдань, зокрема аналізу екологічних ситуацій і моделювання наслідків антропогенного впливу (вирубка лісів, забруднення водойм), забезпечує розвиток умінь оцінювати стан довкілля та формує готовність до екологічно доцільної поведінки. Таким чином, зміст модельної навчальної програми з біології забезпечує інтеграцію знань, емоційного досвіду та практичної діяльності учнів, що є основою формування їх ціннісного ставлення до природи [25].

Тема «Водорості» має значний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи, оскільки розкриває роль цих організмів у підтриманні життя на Землі та функціонуванні водних екосистем. У програмі акцентується увага на значенні водоростей як продуцентів органічної речовини та джерела кисню, що сприяє усвідомленню їх важливості для існування живих організмів. Це забезпечує формування когнітивного компонента, адже учні розуміють місце водоростей у природних ланцюгах живлення. Водночас вивчення різноманітності водоростей та їх ролі у природі сприяє розвитку емоційно-ціннісного ставлення, викликає інтерес і повагу до навіть

найпростіших форм життя. Особливу увагу можна приділити проблемам забруднення водойм і «цвітіння води», що формує усвідомлення негативного впливу діяльності людини. Таким чином, опанування цієї теми створює передумови для формування відповідального ставлення до водних ресурсів і готовності до їх збереження.

Тема «Наземні рослини. Мохоподібні. Судинні рослини» має значний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи, оскільки поєднує знання про еволюцію рослин і їх значення у природі з усвідомленням історичної цінності біорізноманіття. У програмі акцентується увага на ціннісній категорії «історична цінність природи», що сприяє формуванню уявлення про рослини як результат тривалого еволюційного розвитку . Вивчення мохів, плаунів, хвощів і папоротей дозволяє учням усвідомити унікальність давніх груп рослин і необхідність їх збереження. Особливу роль відіграють ціннісні завдання, пов’язані з аналізом Червоної книги України та причинами зменшення чисельності видів, що формує відповідальне ставлення до довкілля. Дослідницька діяльність і практичні роботи сприяють розвитку особистісного досвіду взаємодії з природою та розумінню її вразливості. Таким чином, опанування цієї теми забезпечує формування не лише знань, а й ціннісних орієнтацій, спрямованих на збереження природного різноманіття.

Тема «Грибоподібні організми. Справжні гриби» має вагомий потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи, оскільки поєднує екологічний і здоров’язбережувальний аспекти. У програмі акцентується увага на ціннісній категорії «цінність захисту від захворювань», що сприяє усвідомленню ролі грибів у житті людини та необхідності безпечної взаємодії з ними . Вивчення різноманітності грибів, їх екологічних функцій і взаємодії з іншими організмами формує розуміння їх важливості у природних екосистемах. Особливе значення мають завдання, пов’язані з аналізом отруйних грибів, грибкових захворювань і способів їх профілактики, що розвиває відповідальне ставлення до власного здоров’я і довкілля. Дослідницькі та практичні роботи, зокрема вивчення будови грибів і їх пристосувань, сприяють формуванню

особистісного досвіду пізнання природи. Таким чином, опанування цієї теми забезпечує формування екологічної свідомості та відповідальної поведінки, спрямованої як на збереження природи, так і на збереження здоров'я людини.

Зміст кожної з розглянутих тем забезпечує реалізацію компонентів авторської методики формування ціннісного ставлення до природи. Когнітивний компонент формується через засвоєння системи знань про різноманітність живих організмів та закономірності їх існування. Емоційно-ціннісний компонент реалізується через осмислення значущості природних об'єктів, формування емоційного ставлення до них та усвідомлення необхідності їх збереження. Діяльнісно-поведінковий компонент забезпечується через виконання практичних, дослідницьких і проєктних завдань, що сприяють формуванню досвіду екологічно відповідальної поведінки.

Для узагальнення можливостей змісту шкільного курсу біології щодо формування ціннісного ставлення до природи доцільно представити їх у вигляді таблиці.

Таблиця 2.3

Потенціал тем шкільного курсу біології у формуванні ціннісного ставлення до природи

Тема навчальної програми	Ціннісний акцент (зміст програми)	Педагогічний потенціал (формування ставлення)
Водорості	роль у підтриманні життя, продуценти органічної речовини, джерело кисню	формування розуміння значення навіть найпростіших організмів; розвиток поваги до природи; усвідомлення необхідності збереження водних екосистем
Наземні рослини. Мохоподібні. Судинні рослини	історична цінність природи, еволюція рослин, різноманітність і пристосування	формування уявлення про природу як результат тривалого розвитку; виховання бережливого ставлення до біорізноманіття; усвідомлення необхідності охорони рідкісних видів
Грибоподібні організми. Справжні гриби	цінність захисту від захворювань, роль грибів у природі та житті людини	формування відповідального ставлення до власного здоров'я і довкілля; усвідомлення небезпеки та користі

		грибів; розвиток екологічної та здоров'язбережувальної свідомості
Екосистеми та їх функціонування	взаємозв'язки в природі, екологічна рівновага, вплив діяльності людини	формування системного мислення; усвідомлення цілісності природи; розвиток відповідальності за наслідки діяльності людини
Вплив діяльності людини на довкілля	екологічні проблеми, сталий розвиток, охорона природи	формування активної громадянської позиції; готовність до природоохоронної діяльності; розвиток екологічної відповідальності

Отже, аналіз змісту навчальних тем шкільного курсу біології свідчить про їх значний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи, що реалізується через поєднання когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів і забезпечує становлення екологічної культури учнів.

Саме на основі зазначених підходів та розробленої авторської методики була організована робота в експериментальному класі в ході педагогічного експерименту.

У другому розділі роботи обґрунтовано методику формування ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі вивчення біології та визначено особливості її практичної реалізації.

У підрозділі 2.1 здійснено аналіз стану сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів та проведено діагностику його рівнів за когнітивним, емоційно-ціннісним і діяльнісно-поведінковим компонентами. Визначено критерії, показники та методи дослідження, що забезпечили комплексне оцінювання досліджуваної якості. Результати діагностики засвідчили переважання середнього рівня сформованості та виявили недостатній розвиток діяльнісно-поведінкового компонента, що обумовлює необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу.

У підрозділі 2.2 розроблено авторську методику формування ціннісного ставлення до природи, яка ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному та особистісно орієнтованому підходах. Визначено її мету, принципи, структуру та зміст. Методика передбачає комплексний вплив на когнітивну, емоційно-ціннісну та діяльнісно-поведінкову сфери особистості учнів, а також реалізується через систему методів, форм і педагогічних умов, що

забезпечують її ефективність. Важливим елементом методики є поетапність її реалізації, яка включає мотиваційно-орієнтаційний, когнітивно-пізнавальний та діяльнісно-практичний етапи.

У підрозділі 2.3 проаналізовано можливості реалізації авторської методики у процесі вивчення біології на основі змісту модельної навчальної програми. Встановлено, що теми шкільного курсу біології мають значний потенціал для формування ціннісного ставлення до природи завдяки поєднанню пізнавального, емоційного та діяльнісного компонентів. Показано, що використання екологічно спрямованого змісту, практичних і дослідницьких завдань, а також інтерактивних методів навчання сприяє формуванню екологічної свідомості та відповідальної поведінки учнів.

Отже, у розділі теоретично обґрунтовано та розроблено цілісну авторську методику формування ціннісного ставлення до природи в учнів, визначено її структурні компоненти та умови ефективної реалізації, що створює підґрунтя для її експериментальної перевірки, здійсненої у третьому розділі роботи.

РОЗДІЛ 3
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В УЧНІВ

3.1. Організація та програма експериментального дослідження

Метою експериментального дослідження є перевірка ефективності авторської методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів 7 класу під час вивчення біології, спрямованої на розвиток системи знань, емоційно-ціннісних орієнтацій і поведінкових установок, необхідних для відповідального ставлення до довкілля.

Авторська методика орієнтована на формування трьох взаємопов’язаних компонентів:

– когнітивного (система знань про живі організми, їх різноманітність, взаємозв’язки у природі та вплив діяльності людини на довкілля);

– емоційно-ціннісного (усвідомлення цінності природи, розвиток емоційної чутливості, формування дбайливого ставлення до живих організмів);

– діяльнісно-поведінкового (готовність до екологічно доцільної поведінки, дотримання правил взаємодії з природою, участь у природоохоронній діяльності).

Зазначені орієнтири узгоджуються з віковими особливостями учнів 7 класу, вимогами Державного стандарту базової середньої освіти та освітніми завданнями щодо формування екологічної компетентності.

Для досягнення визначеної мети необхідно було розв’язати такі дослідницькі завдання:

– дослідити вихідний рівень сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів;

– обґрунтувати критерії, показники та діагностичний інструментарій (анкетування, тестування, спостереження, аналіз діяльності учнів);

– реалізувати формувальний етап експерименту шляхом упровадження авторської методики з використанням інтерактивних, проблемних і діяльнісних методів навчання;

– порівняти результати контрольної та експериментальної груп після впровадження методики;

– узагальнити ефективність запропонованої методики та визначити можливості її подальшого застосування.

База дослідження та організація експерименту

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася під час проходження педагогічної практики у ІІ семестрі 2025-2026 навчального року на базі Уманського ліцею номер 1 Уманської міської ради Черкаської області у 2025/2026 навчальному році під час вивчення курсу біології у 7 класі.

У дослідженні брали участь дві групи учнів:
– контрольна група – учні 7-А класу (27 осіб), які навчалися за традиційною методикою;
– експериментальна група – учні 7-Б класу (29 осіб), у яких було впроваджено авторську методику формування ціннісного ставлення до природи.

В обох класах навчання здійснював один і той самий учитель, що забезпечило однакові педагогічні умови та дозволило мінімізувати вплив суб’єктивних чинників.

Зміст експериментальної роботи

Експериментальна робота здійснювалася під час вивчення тем курсу біології, що мають значний потенціал для формування ціннісного ставлення до природи, зокрема:

– «Водорості»;

– «Рослини»;

– «Гриби»;

– «Екосистеми та їх функціонування».

Зміст навчального матеріалу було доповнено завданнями екологічного спрямування, аналізом реальних ситуацій та виконанням мініпроєктів, що забезпечувало формування особистісного ставлення учнів до природи.

Етапи експериментального дослідження

Експеримент реалізовувався у три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

Констатувальний етап передбачав визначення початкового рівня сформованості ціннісного ставлення до природи. Для діагностики рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів 7 класу було використано комплекс методик, що охоплювали три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий. Емоційно-ціннісний компонент визначався за допомогою анкети «Моє ставлення до природи», когнітивний — шляхом тестування «Що я знаю про природу та її збереження?», а діяльнісно-поведінковий — за результатами виконання ситуативного тесту «Як я діятиму в природі?». Застосування комплексу діагностичних методик дало змогу об'єктивно оцінити рівень сформованості ціннісного ставлення до природи та простежити динаміку змін у контрольній та експериментальній групах.

На цьому етапі:

– проведено анкетування з метою виявлення ставлення учнів до природи;

– здійснено тестування для визначення рівня екологічних знань;

– організовано педагогічне спостереження за поведінкою учнів;

– проаналізовано результати виконання навчальних завдань.

Отримані результати дозволили виявити рівні сформованості когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів.

Формувальний етап передбачав упровадження авторської методики в експериментальній групі. У процесі навчання використовувалися:

– проблемні та ситуаційні завдання екологічного змісту;

– аналіз екологічних кейсів;

– навчальні дискусії;

– мініпроєкти;

– спостереження за об’єктами природи;

– практичні та лабораторні роботи.

Навчальна діяльність була спрямована на формування усвідомленого ставлення до природи, розвиток емоційної залученості учнів та готовності до екологічно відповідальної поведінки.

Контрольний етап передбачав повторну діагностику із застосуванням тих самих методів, що й на початковому етапі. Порівняння результатів дозволило:

– визначити динаміку змін у рівнях сформованості;

– оцінити ефективність авторської методики;

– зробити висновки щодо можливості її подальшого використання.

Запропонована організація експериментального дослідження забезпечує цілісне вивчення процесу формування ціннісного ставлення до природи в учнів 7 класу. Отримані результати слугують підґрунтям для подальшого аналізу ефективності авторської методики, що представлено у підрозділах 3.2 та 3.3.

3.2. Констатувальний етап дослідження та його результати

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на визначення вихідного рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів 7-А та 7-Б класів. Метою цього етапу було встановити початкові показники розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-поведінкового компонентів, а також перевірити однорідність контрольної та експериментальної груп перед упровадженням авторської методики.

Для визначення вихідного рівня сформованості кожного з компонентів було використано комплекс діагностичних методів, описаних у підрозділі 3.1: анкетування (емоційно-ціннісний компонент), тестування (когнітивний

компонент) та ситуативні завдання (діяльнісно-поведінковий компонент). Усі процедури проводилися одночасно в обох класах за однакових організаційних умов.

Аналіз емоційно-ціннісного компонента

Аналіз результатів анкетування засвідчив, що ставлення учнів до природи є неоднорідним, однак загалом характеризується переважанням середнього рівня сформованості. Більшість учнів усвідомлює значущість природи та необхідність її збереження, проте не завжди демонструє стійку внутрішню мотивацію до екологічно відповідальної поведінки.

Окремі учні виявляють високий рівень сформованості, що проявляється у позитивному емоційному ставленні до живих організмів, готовності брати участь у природоохоронній діяльності та усвідомленні особистої відповідальності за стан довкілля. Водночас частина учнів характеризується низьким рівнем, що проявляється у байдужості до екологічних проблем, недостатній зацікавленості природою та відсутності мотивації до її збереження.

Дані розподілу рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні сформованості емоційно-ціннісного компонента (констатувальний етап)

Рівень	7-А клас (КГ), %	7-Б клас (ЕГ), %
Високий	18,5%	17,2%
Середній	59,3%	58,6%
Низький	22,2%	24,1%

Як видно з таблиці, у структурі ціннісного ставлення переважає середній рівень (понад 58% у кожному класі). Низький рівень виявлено у 22,2% учнів контрольної групи та 24,1% учнів експериментальної групи, що свідчить про

недостатню сформованість екологічних цінностей. Високий рівень притаманний відносно невеликій групі учнів.

Аналіз когнітивного компонента

Результати тестування показали, що більшість учнів мають базові знання про природу, екологічні взаємозв'язки та вплив діяльності людини на довкілля. Учні орієнтуються в основних поняттях, проте часто демонструють фрагментарність знань і труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

Типовими є помилки під час пояснення взаємозв'язків між організмами, ролі людини у природних процесах та наслідків порушення екологічної рівноваги. Це свідчить про переважання репродуктивного рівня знань над аналітичним.

Кількісні показники розподілу учнів за рівнями сформованості когнітивного компонента подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості когнітивного компонента (констатувальний етап)

Рівень	7-А клас (КГ), %	7-Б клас (ЕГ), %
Високий	14,8%	13,8%
Середній	55,6%	55,2%
Низький	29,6%	31,0%

У двох класах домінує середній рівень знань (близько 55%), що свідчить про загальне розуміння учнями основних екологічних понять. Разом із тим, майже третина учнів має низький рівень, що вказує на потребу в систематизації знань та використанні активних методів навчання.

Аналіз діяльнісно-поведінкового компонента

Аналіз результатів виконання ситуативних завдань показав, що учні загалом здатні обирати правильні варіанти поведінки в типових екологічних ситуаціях. Водночас значна частина школярів відчуває труднощі у поясненні

своїх рішень, прогнозуванні наслідків діяльності людини та застосуванні знань у практичних ситуаціях.

Учні часто орієнтуються на шаблонні відповіді, не завжди усвідомлюючи глибину екологічних проблем та власну роль у їх розв’язанні.

Результати розподілу рівнів сформованості діяльнісно-поведінкового компонента наведено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового компонента (констатувальний етап)

Рівень	7-А клас (КГ), %	7-Б клас (ЕГ), %
Високий	18,5%	17,2%
Середній	55,6%	55,2%
Низький	25,9%	27,6%

Отримані результати свідчать, що більшість учнів перебуває на середньому рівні сформованості діяльнісно-поведінкового компонента. Водночас низький рівень є більш вираженим порівняно з іншими компонентами, що підтверджує недостатню сформованість практичних навичок екологічно доцільної поведінки.

Узагальнення результатів констатувального етапу

Узагальнення результатів трьох діагностичних методик свідчить, що формування ціннісного ставлення до природи в учнів обох класів перебуває переважно на середньому рівні.

Учні мають базові знання про природу, проте вони є недостатньо системними та не завжди застосовуються у практичній діяльності. Емоційно-ціннісне ставлення до природи сформоване частково та не завжди проявляється у поведінці. Найбільш проблемним є діяльнісно-поведінковий компонент, що свідчить про труднощі у перенесенні знань у реальні життєві ситуації.

Водночас розподіл рівнів у контрольній та експериментальній групах є співмірним, що підтверджує їхню вихідну однорідність і створює об’єктивні умови для проведення формувального експерименту.

3.3. Контрольний етап дослідження та його результати

Контрольний етап педагогічного експерименту був спрямований на повторне визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів після впровадження авторської методики в експериментальному класі. Основною метою цього етапу стало виявлення динаміки змін у когнітивному, емоційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому компонентах і порівняння результатів контрольного (7-А) та експериментального (7-Б) класів.

Для забезпечення об’єктивності результатів повторно було використано ті самі діагностичні методики: анкетування, тестування та аналіз виконання ситуативних завдань, що дозволило зіставити отримані дані з результатами констатувального етапу та простежити динаміку змін.

Аналіз динаміки емоційно-ціннісного компонента

Для оцінювання змін у ставленні учнів до природи було повторно проведено анкетування. Аналіз результатів показав, що в експериментальному класі відбулися суттєві позитивні зрушення: значно зросла кількість учнів із високим рівнем сформованості ціннісного ставлення, а частка учнів із низьким рівнем істотно зменшилася. У контрольному класі зміни мають менш виражений характер.

Зокрема, у контрольному класі частка учнів із високим рівнем зросла з 18,5% до 22,2%, тоді як низький рівень зменшився з 22,2% до 18,5%. Відповідно, частка учнів із середнім рівнем суттєво не змінилася і становить 59,3%, що свідчить про поступовий характер змін. В експериментальному класі позитивна динаміка є більш вираженою: високий рівень зріс з 17,2% до 37,9%, а низький рівень зменшився з 24,1% до 10,3%. Відповідно, частка учнів

із середнім рівнем зменшилася (з 58,6% до 51,8%), що свідчить про перехід значної частини учнів до високого рівня сформованості.

На рис. 3.1 подано порівняльну діаграму, яка відображає динаміку рівнів сформованості емоційно-ціннісного компонента.

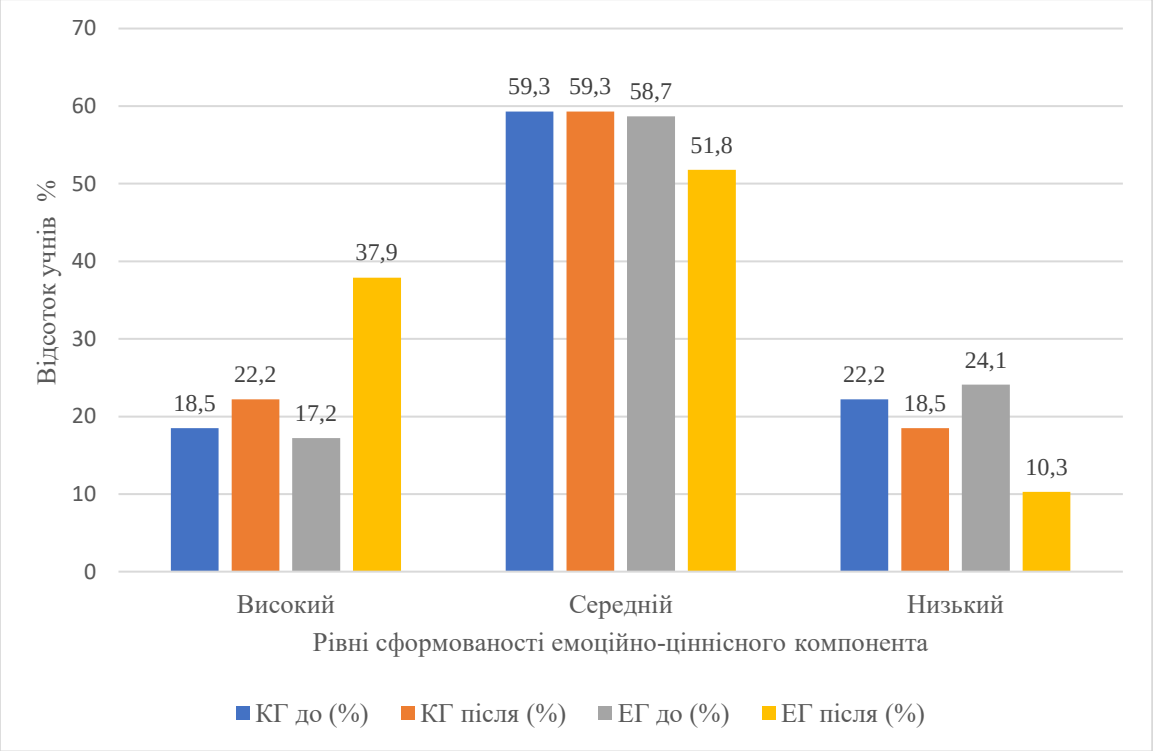

Рис. 3.1. Рівні сформованості емоційно-ціннісного компонента в учнів контрольного та експериментального класів до і після експерименту, %

Як видно з діаграми, у контрольному класі зміни мають поступовий характер і можуть пояснюватися впливом загального освітнього процесу. Натомість в експериментальному класі спостерігається суттєве зростання показників, що підтверджує ефективність застосованої методики.

Аналіз когнітивного компонента

Наступним етапом було дослідження змін у когнітивному компоненті, що відображає рівень знань учнів про природу, екологічні взаємозв’язки та вплив діяльності людини на довкілля.

Результати показали, що у контрольному класі відбулися незначні позитивні зміни: частка учнів із високим рівнем зросла з 14,8% до 18,5%, тоді як низький рівень зменшився з 29,6% до 25,9%. Частка учнів із середнім рівнем відповідно дещо зменшилася, що свідчить про незначне покращення рівня знань.

В експериментальному класі зміни є більш вираженими: високий рівень зріс з 13,8% до 31,0%, а низький рівень зменшився з 31,0% до 13,8%. Відповідно, частка учнів із середнім рівнем істотно зменшилася, що підтверджує перехід учнів до більш високого рівня сформованості знань. Це свідчить про суттєве підвищення рівня екологічних знань та більш глибоке розуміння взаємозв'язків у природі. Результати узагальнено на рис. 3.2.

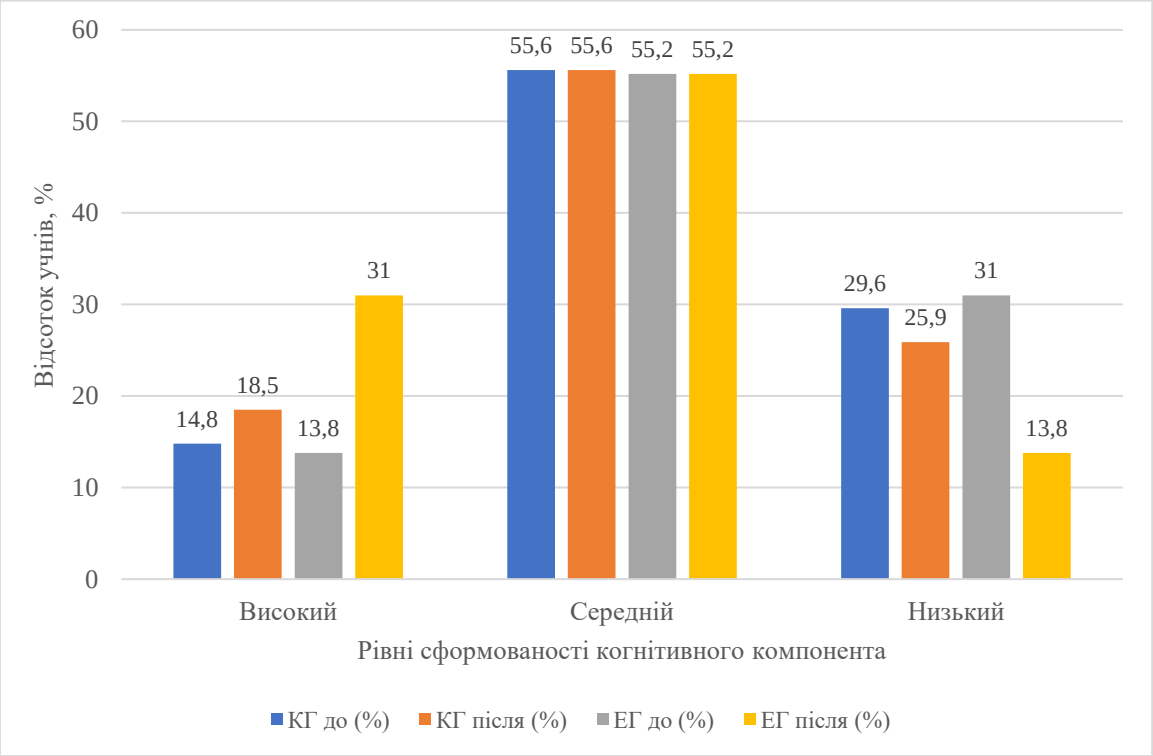

Рис. 3.2. Рівні сформованості когнітивного компонента в учнів контрольного та експериментального класів до і після експерименту, %

Аналіз діяльнісно-поведінкового компонента

Дослідження діяльнісно-поведінкового компонента дозволило оцінити готовність учнів до екологічно доцільної поведінки та застосування знань у практичних ситуаціях.

У контрольному класі спостерігається незначна позитивна динаміка: частка учнів із високим рівнем зросла з 18,5% до 22,2%, а низький рівень зменшився з 25,9% до 22,2%. Відповідно, частка учнів із середнім рівнем зазнала незначних змін.

В експериментальному класі зафіксовано суттєві зміни: високий рівень зріс з 17,2% до 34,5%, тоді як низький рівень зменшився з 27,6% до 13,8%. Відповідно, частка учнів із середнім рівнем зменшилася, що свідчить про формування практичних навичок екологічно доцільної поведінки.

Це свідчить про формування в учнів експериментального класу практичних навичок екологічно відповідальної поведінки та здатності застосовувати знання у реальних життєвих ситуаціях. Динаміку змін представлено на рис. 3.3.

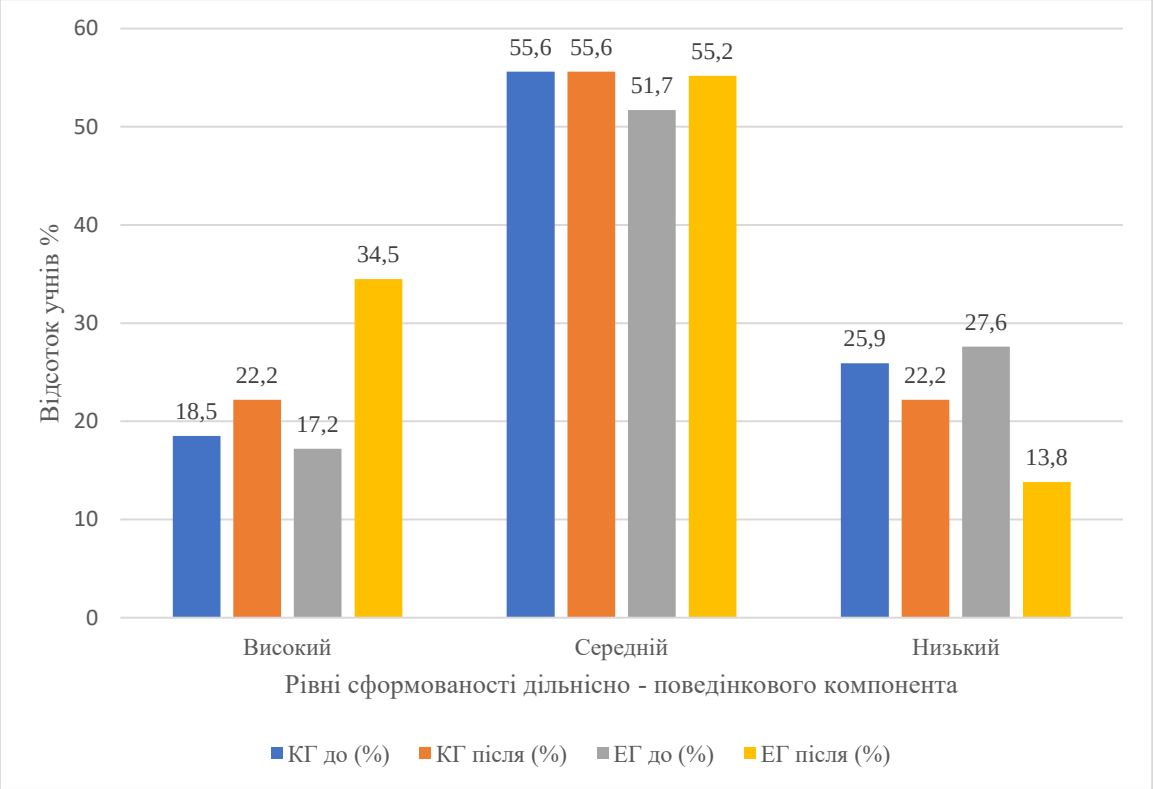

Рис. 3.3. Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового компонента в учнів контрольного та експериментального класів до і після експерименту, %

Узагальнення результатів експерименту

Отримані результати контрольного етапу педагогічного експерименту свідчать про наявність позитивної динаміки у формуванні ціннісного ставлення до природи в учнів обох класів, однак її характер і вираженість суттєво відрізняються.

У контрольному класі спостерігаються незначні позитивні зміни за всіма компонентами, що проявляються у незначному зростанні частки учнів із високим рівнем та зменшенні частки учнів із низьким рівнем. Водночас істотних зрушень у структурі рівнів не відбулося, що свідчить про вплив традиційного освітнього процесу без цілеспрямованого педагогічного впливу.

Натомість в експериментальному класі зафіксовано суттєві позитивні зміни за всіма досліджуваними компонентами. Зокрема, значно зросла частка учнів із високим рівнем сформованості та істотно зменшилася частка учнів із низьким рівнем. Важливою ознакою ефективності запропонованої методики є також зменшення частки учнів із середнім рівнем, що свідчить про перехід значної кількості школярів до більш високого рівня сформованості ціннісного ставлення до природи.

Найбільш виражені позитивні зміни спостерігаються в емоційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому компонентах, що свідчить про формування не лише екологічних знань, а й особистісного ставлення до природи та готовності до екологічно доцільної поведінки. Позитивна динаміка когнітивного компонента підтверджує поглиблення та систематизацію знань учнів про природу, екологічні взаємозв’язки та вплив діяльності людини на довкілля.

Порівняльний аналіз результатів контрольного та експериментального класів підтверджує, що виявлені зміни в експериментальній групі є результатом цілеспрямованого впровадження авторської методики, а не випадкових чинників.

Таким чином, результати педагогічного експерименту підтверджують ефективність розробленої методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів основної школи та доцільність її використання в освітньому процесі.

У третьому розділі бакалаврської роботи здійснено експериментальну перевірку ефективності авторської методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів основної школи під час вивчення біології.

У ході дослідження було розроблено програму педагогічного експерименту, визначено його базу та учасників, а також обґрунтовано систему діагностичних методик для оцінювання рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи за трьома компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісно-поведінковим.

Результати констатувального етапу засвідчили, що в учнів як контрольного, так і експериментального класів переважає середній рівень сформованості досліджуваної якості. Виявлено недостатню сформованість практичних навичок екологічно доцільної поведінки, фрагментарність знань та нестійкість ціннісного ставлення до природи. Водночас встановлено однорідність контрольної та експериментальної груп, що забезпечило об’єктивність подальшого формувального впливу.

У процесі формувального етапу в експериментальному класі було впроваджено авторську методику, спрямовану на комплексний розвиток усіх компонентів ціннісного ставлення до природи шляхом використання активних та інтерактивних методів навчання, практикоорієнтованих завдань і елементів дослідницької діяльності.

Аналіз результатів контрольного етапу показав, що в обох класах відбулися позитивні зміни, проте їх характер суттєво відрізняється. У

контрольному класі зафіксовано незначну позитивну динаміку, яка проявляється у помірному зростанні частки учнів із високим рівнем та зменшенні частки учнів із низьким рівнем.

Натомість в експериментальному класі спостерігаються суттєві позитивні зміни за всіма компонентами. Зокрема, значно зросла частка учнів із високим рівнем сформованості, істотно зменшилася частка учнів із низьким рівнем, а також зменшилася частка учнів із середнім рівнем, що свідчить про перехід значної кількості школярів до більш високого рівня сформованості ціннісного ставлення до природи.

Найбільш виражені позитивні зміни виявлено в емоційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому компонентах, що підтверджує ефективність застосованої методики не лише у формуванні знань, а й у розвитку особистісного ставлення та готовності до екологічно відповідальної поведінки. Позитивна динаміка когнітивного компонента засвідчує поглиблення та систематизацію екологічних знань учнів.

Порівняльний аналіз результатів контрольної та експериментальної груп підтверджує, що виявлені зміни в експериментальному класі є наслідком цілеспрямованого педагогічного впливу.

Отже, результати експериментального дослідження підтверджують ефективність авторської методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів основної школи та доцільність її впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку ефективності розробленої методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів у процесі вивчення шкільного курсу біології.

У ході дослідження проаналізовано стан розробленості проблеми формування ціннісного ставлення до природи в учнів у науковій літературі та педагогічній практиці. Встановлено, що зазначена проблема є актуальною в умовах сучасної освіти та розглядається як важлива складова формування екологічної культури особистості. Водночас виявлено недостатню увагу до практичних аспектів реалізації ціннісного компонента в процесі навчання біології.

Обґрунтовано сутність і структуру ціннісного ставлення до природи як інтегрованої якості особистості, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-поведінковий компоненти. Визначено критерії, показники та рівні його сформованості, що забезпечило можливість комплексного діагностування досліджуваної якості. Доведено, що шкільний курс біології має значний потенціал для формування ціннісного ставлення до природи завдяки поєднанню пізнавального змісту, емоційного впливу та практичної діяльності учнів.

Розроблено та теоретично обґрунтовано авторську методику формування ціннісного ставлення до природи, яка ґрунтується на компетентнісному, діяльнісному та особистісно орієнтованому підходах. Визначено її мету, принципи, структуру, педагогічні умови та етапи реалізації. Методика передбачає комплексний вплив на всі компоненти досліджуваної якості через використання активних та інтерактивних методів навчання, практикоорієнтованих завдань і дослідницької діяльності учнів.

Експериментально перевірено ефективність розробленої методики. Результати констатувального етапу засвідчили переважання середнього рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів, а також недостатній

розвиток діяльнісно-поведінкового компонента. У процесі формувального етапу було впроваджено авторську методику в експериментальному класі.

Аналіз результатів контрольного етапу показав наявність позитивної динаміки в обох класах, однак у експериментальному класі вона є значно більш вираженою. Зокрема, спостерігається істотне зростання частки учнів із високим рівнем сформованості, зменшення частки учнів із низьким рівнем, а також скорочення частки учнів із середнім рівнем, що свідчить про перехід школярів до більш високого рівня сформованості ціннісного ставлення до природи. Найбільш суттєві зміни відбулися в емоційно-ціннісному та діяльнісно-поведінковому компонентах.

Порівняльний аналіз результатів контрольної та експериментальної груп підтвердив, що виявлені позитивні зміни є наслідком цілеспрямованого педагогічного впливу, реалізованого в межах авторської методики.

Таким чином, мету дослідження досягнуто, усі поставлені завдання виконано, а результати експерименту підтверджують ефективність розробленої методики формування ціннісного ставлення до природи в учнів основної школи.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання розробленої методики в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти під час викладання біології, а також у підготовці майбутніх учителів біології.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з удосконаленням методів формування ціннісного ставлення до природи, розширенням їх застосування в інших освітніх компонентах та вікових групах учнів, а також інтеграцією з сучасними цифровими технологіями навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. П. Філософія екологічної освіти : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2018. 312 с.

2. Білик Л. І. Екологічне виховання учнів у процесі навчання біології. Біологія і хімія в рідній школі. 2018. № 3. С. 24–28.

3. Біологія : навчальна програма для 6–9 класів закладів загальної середньої освіти. URL: Міністерство освіти і науки України (дата звернення: 18.05.2026).

4. Біологія : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти / В. І. Соболь. Кам’янець-Подільський : Абетка, 2022. 240 с.

5. Васильєва М. П. Екологічне виховання учнів у процесі вивчення біології. Київ : Шкільний світ, 2017. 176 с.

6. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія та сучасність. Київ : АВЕРС, 2019. 368 с.

7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

8. Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: Верховна Рада України (дата звернення: 18.05.2026).

9. Жук Ю. О. Компетентнісний підхід у шкільній природничій освіті. Біологія і хімія в рідній школі. 2019. № 4. С. 2–6.

10. Здоров’я, безпека та добробут. 7–9 класи (інтегрований курс) : модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / Н. І. Гущина, І. П. Василашко. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 16.08.2023 № 1001). URL: Міністерство освіти і науки України (дата звернення: 18.05.2026).

11. Коберник І. Л. Нова українська школа: порадник для вчителя. Київ : Літера ЛТД, 2020. 208 с.

12. Концепція екологічної освіти України. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 7. С. 3–23.

13. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Київ : Грамота, 2005. 448 с.

14. Кучерявий В. П. Екологія : підручник. Львів : Світ, 2010. 520 с.

15. Лук'янова Л. Б. Освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 196 с.

16. Лук'янова Л. Б. Концептуальні засади формування екологічної компетентності майбутніх фахівців. Теорія і практика професійного навчання дорослих у ПТНЗ і на виробництві: кол. монографія. Київ, 2010. С. 23– 41.

17. Мельник Л. Г. Основи екології : підручник. Суми : Університетська книга, 2017. 759 с.

18. Методика навчання природничих дисциплін у середній школі : навч. посіб. / за ред. І. В. Мороза. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 352 с.

19. Модельна навчальна програма «Біологія. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / А. М. Самойлов, О. В. Тагліна, О. М. Утєвська. 2023. 41 с.

20. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: Міністерство освіти і науки України (дата звернення: 18.05.2026).

21. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. URL: Міністерство освіти і науки України (дата звернення: 18.05.2026).

22. Овчарук О. В. Компетентність як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації до освітньої політики. Київ: К.І.С., 2003. 296 с.

23. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

24. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: Верховна Рада України (дата звернення: 18.05.2026).

25. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: Верховна Рада України (дата звернення: 18.05.2026).

26. Пруцакова О. Л. До проблеми формування екологічної компетентності школярів. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2009. Вип. 162. С. 132–138.

27. Пустовіт Г.П. Дослідницька робота з екології в позашкільних установах і школах. Хмельницький: Майбуття, 1996. 126 с.

28. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

29. Сидоренко В. К. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2006. 259 с.

30. Соболь В. І. Біологія. 7 клас : підручник для закладів загальної середньої освіти. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2024. 240 с.

31. Соболь В. І. Біологія. 8 клас : підручник для закладів загальної середньої освіти. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2025. 256 с.

32. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків : Акта, 2012. 537 с.

33. Топузов О. М. Компетентнісний підхід у сучасній шкільній освіті. Рідна школа. 2018. № 11–12. С. 3–8.

34. Титаренко Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2007. 20 с.

35. Шапран Ю. П. Методика навчання біології : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2018. 267 с.

36. Шиян Р. Б. Компетентнісний підхід в освіті: сучасні тенденції. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 180 с.

37. Ярошенко О. Г. Методика навчання біології : навч. посіб. Київ : Генеза, 2016. 312 с.